

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Кіпаренко Олени Леонідівни

«Особливості розвитку вищих психічних функцій у дітей із труднощами

навчання», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі

спеціальності 053 Психологія у галузі знань

05 Соціальні та поведінкові науки

У центрі реформування української освіти перебуває засадниче питання ефективності діяльності школи у задоволенні потреб та розвитку інтересів і здібностей учнів, особливо тих, які мають труднощі у навчанні. Відставання учнів у школі пов'язано як з особливостями психічного розвитку, так і адаптацією дитини до шкільного середовища, негнучкими програмами, які пропонуються для таких учнів, що спричиняє підвищене розмаїття освітніх потреб таких учнів. Сучасне замовлення суспільства щодо вирішення проблеми оволодіння необхідними навчальними компетентностями дітей із труднощами навчання має бути реалізовано через загальну інтенсифікацію психолого-педагогічних розробок в руслі проблеми «навчання й розвиток».

У світлі цих тенденцій актуальними є дослідження, присвячені розвитку психічних функцій у дітей, які мають труднощі в навчанні, потребують теоретично-методологічного й експериментального опрацювання. Саме цій проблемі присвячене дисертаційне дослідження О. Л. Кіпаренко.

У наукових джерелах обґрунтовано, що труднощі, які відчувають діти в процесі навчання пов'язані з різноманітними відносно легкими аномаліями розвитку, що характеризуються незрілістю емоційно-вольових функцій, уповільненим темпом психічного розвитку, особистісною незрілістю, легкими порушеннями пізнавальної діяльності, що за структурою та якісними показниками відрізняються від порушень інтелекту і мають тенденцію до компенсації та розвитку.

Дисертанткою визначено фактори, які відіграють провідну роль у оволодінні основними формами шкільних навичок до яких віднесено фізіологічні і психологічні, зокрема: певна морфологічна готовність дитини до шкільного навчання, вміння регулювати довільну психічну діяльність, достатній рівень нейродинамічної компоненти, що забезпечує енергетичну складову цілеспрямованої діяльності, сформованість операцій мислення, коректна робота сенсорних систем дитини, що забезпечує достатній рівень всіх видів сприйняття, цілеспрямованих рухів і дій, стану слухомовної, зорової і рухової пам'яті. Водночас, стійкість шкільних труднощів пояснюється й

їхньою щільною кореляцією із руховим і мовленнєвим розвитком дитини після народження та сімейною ситуацією.

Багатогранною видається актуальність проблеми теоретичного обґрунтування особливостей розвитку психічних функцій дітей із труднощами навчання, адже це дослідження може стати підґрунтям для створення ефективних підходів щодо корекції та розвитку вищих психічних функцій таких дітей, що є надзвичайно важливим в процесі інклюзивного навчання при розробленні індивідуальної траєкторії учня на основі визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки в освітньому процесі таких дітей.

Значущим внеском в теорію психологічних знань є обґрунтування та емпіричне вивчення складових вищих психічних функцій й створення багатофакторної психологічної моделі структури вищих психічних функцій в контексті впливу на успішне навчання дитини у школі.

Про наукову обізнаність здобувача свідчить чітко визначений науковий апарат дисертації: мета, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічна основа дослідження. Відповідно у трьох розділах роботи послідовно і систематично вирішуються такі завдання: здійснення теоретико – методологічного аналізу проблеми взаємозв'язку вищих психічних функцій та успішності або неуспішності засвоєння шкільних компетентностей у вітчизняній та зарубіжній літературі; проведення стандартизації і подальшої адаптації методики нейропсихологічного обстеження дитини і методики діагностики дислексії у дітей; створення і дослідження складових індивідуального нейропсихологічного профілю дітей з різним рівнем успішності у школі; визначення зв'язку нейропсихологічного статусу з соціально-демографічними показниками та анамнестичними даними; встановлення предикторів труднощів засвоєння навички читання.

У психолого-педагогічному інструментарії подано як теоретичні, емпіричні, так і статистичні методи дослідження.

О.Л. Кіпаренко обґрунтовано специфіку різних концепцій щодо вивчення проблеми дослідження, розглянуто кожен складову вищої психічної функції не лише як функціонування пам'яті, уваги, сприйняття, мислення, мовлення, а й як багатогранну структуру у комплексі роботи енергетичної складової довільної психічної діяльності, можливості отримання, збереження і відтворення зорової, слухової, шкірно-кінестетичної інформації, програмування і контролю довільної психічної діяльності, міжпівкульної взаємодії, про що йдеться у першому розділі *«Теоретико-методологічні підходи до структури вищих психічних функцій і її впливу на успішність навчання»*.

Теоретичний аналіз проблеми дав змогу авторці стверджувати, що труднощі, які виникають у дитини при оволодінні навичкою читання залежать від особливостей функціонування трьох блоків головного мозку, та визначити три категорії чинників, які спричиняють шкільну неуспішність - неврологічні, біологічні, соціальні. Обґрунтовано, що з усіх основних шкільних навичок саме навичка читання та рівень оволодіння цією навичкою є основою для успішності навчання.

В результаті проведеного емпіричного дослідження створено дев'ять індивідуальних нейропсихологічних профілів стану дітей, на яких вони мають певні загальні стилі несформованості складових вищих психічних функцій за віком та виражені ознаки труднощів в оволодінні певними шкільними навичками, про що йдеться у другому розділі *«Методологія та методи вивчення структури вищих психічних функцій і їх впливу на труднощі шкільного навчання»* і, які розроблено з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини у контексті багатофакторного підходу до навчання та розвитку.

Цінним доробком у практичному аспекті є розроблена О.Л. Кіпаренко методика нейропсихологічної діагностики і тести СМОНЧ і ТОПОЧ, що дало змогу дисертантці, з нейропсихологічної точки зору, оцінити рівень сформованості вищих психічних функцій дитини виділити перешкоди, які заважають дитині вчитися на оптимальному для неї рівні.

Аналіз причин труднощів оволодіння навичкою читання статистично підтверджено значущими коефіцієнтами кореляції: у групі дітей 7-8 років домінують показники, більшість з яких стосуються рухової сфери дитини, зорового гнозису і операцій мислення; у групі дітей 9-12 років – до зорового гнозису і операцій мислення.

Науково обґрунтовано методи дослідження, що дало змогу дисертантці систематично підійти до вирішення поставлених завдань. Вірогідність отриманих результатів дослідження забезпечується валідністю та надійністю дослідницьких методів, проведенням експериментальних пошуків у порівняльному аспекті, взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, коректністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, аналізом широкої джерельної бази.

Створено й досліджено складові індивідуального нейропсихологічного профілю стану дітей з різним рівнем шкільної успішності, чому присвячений третій розділ *«Результати дослідження структури вищих психічних функцій у дітей і її зв'язку з оволодінням шкільними навичками»* та обґрунтовано їх результати.

Вартує уваги розроблена авторкою компонентна структура нейропсихологічного фактору, визначений зв'язок нейропсихологічного статусу з соціально-демографічними показниками та анамнестичними даними, результати кореляції нейропсихологічного статусу із неспритністю рухів у дитинстві дитини.

Суттєвим внеском у теорію і практику галузі психології можна вважати визначені авторкою психологічні характеристики трьох функціональних блоків головного мозку і окремо міжпівкульної взаємодії, зокрема виділено три компонентні моделі: перша компонентна модель – нейродинамічна регуляція, що має безпосереднє відношення до процесів уваги та пам'яті за всіма модальностями і відповідає за енергетичну складову цілеспрямованої довільної психологічної діяльності дитини; друга – функціонування аналізаторних систем дитини: зорової, слухової і шкірно-кінестетичної, як співвідношення компонентів другого функціонального блоку; третя компонентна модель – рівень планування і оперативності у цілеспрямованій діяльності дитини і четверта – окреслює співвідношення між показниками міжпівкульної взаємодії дитини.

На основі отриманих даних встановлено, що взаємовідношення між нейропсихологічними предикторами та параметрами дислексії є за своїм характером лінійними. Зазначено, що найбільшу важливість для формування дислексії має генеральний нейропсихологічний фактор, а також такі його складові як ІПНС4 та ІПНС8.

Видаються цікавими визначені кореляти нейропсихологічного статусу з соціально-демографічними показниками та анамнестичними даними шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції Пірсона та точечно-бісеріальних коефіцієнтів кореляції у двох вікових групах, що дало змогу авторці визначити предиктори труднощів щодо нейропсихологічних порушень у дітей кожної вікової групи під час оволодіння навичкою читання.

Визначено перший за величиною ефекту нейропсихологічний предиктор для техніки читання серед молодшої групи дітей (Інтегральний показник нейропсихологічного статусу 8, який базується на роботі третього функціонального блоку мозку). У молодшій віковій групі нейропсихологічним предиктором розуміння прочитаного виявився генеральний нейропсихологічний фактор, який об'єднує у своїй структурі роботу трьох функціональних блоків мозку і міжпівкульну взаємодію та Інтегральний показник нейропсихологічного статусу 4, що об'єднує у собі певні функції другого блоку, несформованість яких спричиняють парціальну недостатність роботи зорового, слухового і шкірно-кінестетичного аналізаторів. У старшій віковій групі в якості предиктора рівня техніки читання і розуміння

прочитаного визначено генеральний нейропсихологічний фактор. Чим вище його показник, тим вираженіший ступінь труднощів при читанні і розумінні прочитаного дитиною.

Узагальнення, викладені автором у висновках, свідчать про досягнення мети та вирішення поставлених дослідницьких завдань.

Ступінь новизни основних результатів дисертації: концептуалізовано проблематику вивчення структури вищих психічних функцій у дітей 7-12 років в контексті шкільних труднощів; обґрунтовано специфіку складових функціональних блоків головного мозку, особливостей структури вищих психічних функцій дітей, анамнестичних даних при різних рівнях оволодіння навичкою читання, як основною, яка спричиняє шкільні труднощі; виявлено особливості прояву змінних вищих психічних функцій дитини; встановлено та обґрунтовано форми і модель факторів, які входять до трьох функціональних блоків мозку та міжпівкульної взаємодії за двома віковими категоріями дітей; деталізовано індивідуальні нейропсихологічні профілі дітей та генеральний нейропсихологічний фактор, виділено найбільші кореляції, які впливають на труднощі шкільного навчання; встановлено предиктори щодо нейропсихологічних порушень у дітей кожної вікової групи, які зумовлюють найбільші труднощі при оволодінні навичкою читання; поглиблено та уточнено зміст складових, які відносяться до різних функціональних блоків головного мозку дітей та розширено наукові уявлення про вплив кожної складової на рівень шкільного навчання; адаптовано і стандартизовано методику нейропсихологічного обстеження дітей для виявлення актуального стану вищих психічних функцій; стандартизовано і адаптовано методику діагностики дислексії у дітей.

Дисертаційна робота Кіпаренко О.Л. є результатом самостійних досліджень здобувачки і не містить ознак порушення норм академічної доброчесності.

Результати проведеного дослідження, які викладені у дисертації, оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня. Основні положення й висновки дисертаційної роботи висвітлено у 14 публікаціях авторки, з яких 3 статті у наукових фахових виданнях з психології, 2 статті у наукометричних виданнях, 1 стаття у міжнародному періодичному виданні, 8 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Позитивно оцінюючи результати представленого наукового дослідження, висловлюємо окремі зауваження та побажання:

1. У теоретичній частині дослідження достатньо глибоко проаналізовано зарубіжні наукові джерела, разом з тим, на нашу думку, значно менше уваги

приділено працям українських науковців, що підсилило б подану інформацію і розширило діапазон проблеми, що досліджується.

2. З метою нейропсихологічного дослідження стану вищих психічних функцій школярів, які мають труднощі у навчанні було адаптовано і стандартизовано методику нейропсихологічного дослідження Glozman Z., засобами якої з'ясовано певний перелік проб і помилок, які допускали діти при виконанні завдань (с.72-75). Втім, в дисертації відсутнє обґрунтування результатів щодо помилок, які зустрічаються найчастіше під час виконання завдань, що, на нашу думку, значно б підсилило роботу. Поряд з цим, варто детальніше обґрунтувати вибірку досліджуваних, які брали участь у експерименті.

3. Позитивним є те, що у роботі відведено певну роль зворотному зв'язку при регуляторних порушеннях у дітей, що є важливим чинником успішного навчання, оскільки недостатня сформованість якого спричиняє певні труднощі в навчальній діяльності дітей (с.91). Втім, в дисертації недостатньо обґрунтовано такий зв'язок, а виділено лише зоровий контроль. Варто було б описати повністю механізм зворотного зв'язку і виокремити основні ланки такої роботи.

4. На нашу думку, занадто розлоге формулювання назв розділів дещо утруднює сприйняття конкретних цілей наведеного матеріалу.

5. Потребує обґрунтування універсальності запропонованого підходу щодо вивчення розвитку вищих психічних функцій у дітей із труднощами навчання, оскільки такі діти є одними з представників інших нозологічних груп поміж дітей з особливими потребами.

6. Робота переобтяжена статистично-математичною термінологією, а також містить стилістичні та граматичні огріхи.

Втім, висловлені зауваження та пропозиції не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Кіпаренко О.Л., яка є актуальним і оригінальним науковим дослідженням у галузі психології, містить цікаві авторські методичні підходи та експериментальні результати, які варто розглядати як побажання для подальших досліджень.

Зміст дисертації відповідає визначеній меті, поставлені здобувачем наукові завдання вирішені повністю, мету дослідження досягнуто. Основні положення дисертації містять елементи наукової новизни.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота Кіпаренко Олени Леонідівни «Особливості розвитку вищих психічних функцій у дітей із труднощами навчання» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених наукових студій відповідає

вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Кіпаренко Олена Леонідівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
директор Інституту спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України

Леся ПРОХОРЕНКО